

ISSN - 0132-6066

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

ენისა

და

ლიტერატურის

სერია

1-4. 2002

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე
Известия Академии наук Грузии

ენისა და ლიტერატურის
სერია

СЕРИЯ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

ციალა შურციკიძე

A 92 ხელნაწერის¹ ორი ანდერჰ-მინაწერის შინაარსის გაგებინათვის

(რატომ არა გვაქვს ქართულ ენაზე გრიგოლ ნაზიანზელის
თხზულებათა თარგმანები ეფთვივამ ათონელად?)

ეფთვივამ ათონელად ქართულ მწერლობაში გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულებათა თარგმანები თითქმის არ ჩანს, თუ არ ჩავთვლით ორ პომილიას, Or 38-სა („შობის საკითხავი“) და Or 39-ს („ნათლისღების საკითხავი“), რომელთა თარგმანებიც შემონახული აქვთ X ს-ის მრავალთავეს². Or 38 დაცულია Ath 11, A 19, A 95 მრავალთავესა და ლენინგრადის №13 პალიმფსესტში (ამ უკანასკნელში ფრაგმენტების სახით)³, Or 39 კი — A 19-სა და A 95-ში. ორივე თხზულება აღნიშნულ მრავალთავეებში ორ-ორი რედაქციით არსებობს: ვრცელი და მოკლე რედაქციების სახით⁴.

ბუნებრივად ისმის კითხვა, რატომ დუმდა ქართული სასულიერო მწერლობა ხუთი-ექვსი საუკუნის მანძილზე გრიგოლ ნაზიანზელის შემოქმედებასთან დაკავშირებით? ნუთუ ეს დიდი მოღვაწე თავისი დიდი და მდიდარი შემოქმედებით ინტერესის შემცველი არ იყო ქართული საზოგადოებისათვის? რატომ დარჩა უძველესი ქართული პომილეტიკური კრებულები — მრავალთავეები მისი პომილეტიკის გარეშე, ეს იმ დროს, როდესაც, მაგალითად, იოჟანე ოქროპირის პომილეტიკი ასე უხვადაა წარმოდგენილი აღნიშნულ კრებულებში?

წინასწარ შევნიშნავთ, რომ გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულებათა უთარგმნელობის მიზეზი თვითონ გრიგოლ ნაზიანზელის შემოქმედებაშია საძიებელი, სახელდობრ კი მის ღვთისმეტყველების სტილში.

გრიგოლის საღვთისმეტყველო სტილის თავისებურება, მისი სირთულე და განსაკუთრებულობა, როგორც ცნობილია, ძველთაგანვე იქცეოდა მკვლევართა ყურადღებას. XI საუკუნის ბიზანტიელმა მწერალმა და საეკლესიო მოღვაწემ, მიქაელ ფსელოსმა, საგანგებოდ შეისწავლა გრიგოლის თხზულებათა სტილი და მას სპეციალური ნაშრომიც (ეპისტოლე-ტრაქტატი) უძღვნა⁵. ქართულ ენაზე ამ ნაშრომის მხოლოდ თანამედროვე თარგმანი არსებობს. იგი

¹ იგულისხმება კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის A ფონდის №92 ხელნაწერი, რომელიც XI ს-ის 30-იანი წლების დასაწყისით თარიღდება.

² ეფთვივამ ათონელს თარგმნილი აქვს გრიგოლ ნაზიანზელის 23 პომილია (მათგან 15 ლიტურგიკული პომილიაა). აქვე აღენიშნავთ, რომ გრიგოლ ოშკელი, დავით ტბელი და ყურემ მცირე, რომლებსაც აგრეთვე ეკუთვნით გრიგოლ ნაზიანზელის პომილიათა თარგმანები, ეფთვივამ ათონელისა და მისი მომდევნო ხანის მიღწევები არიან.

³ იგულისხმება პეტერბურგის აზიის ინსტიტუტის №13 ხელნაწერი.

⁴ Or. 38-ის ტექსტი მრავალთავეებში შესწავლილი აქვს ნ. მელიქიშვილს, იხ. მისი: გრიგოლ ნაზიანზელის „შობის“ პომილიის ქართული თარგმანები, „მაცნე“, ელს, 1991, №2, გვ. 89-100, ხოლო Or 39-ის ტექსტი — მ. რაფეას, იხ: გრიგოლ ნაზიანზელის პომილია „ნათლისღებისათვის“ (Or 39) ქართულ მრავალთავეებში, „მაცნე“ 1993, №1, გვ. 58-71.

⁵ A. M a y e r, Psellos Rede über den hretorischen Charakter des Gregorios von Nazianz, Bz, 20, 1911, გვ. 27-100 (ვიმოწმებთ ქ. ბეზარაშვილის ნაშრომის მიხედვით, იხ. აქვე).

ეკუთენის ქ. ბეზარაშვილს და გამოქვეყნებულაა მისივე ვრცელი და მეტად საინტერესო გამოკვლევითურთ⁶.

მიქაელ ფსელოსის აღნიშნულ ნაშრომში მრავალმხრივია დახასიათებული გრიგოლის თხზულებათა საღვთისმეტყველო სტილი⁷. ფსელოსის მიხედვით ამ სტილის ღირსებებისა და თავისებურებათა ერთი ძირითადი მხარე ისაა, რომ, როგორც თვითონ ფსელოსი წერს: „სიტყვებში ფიგი (გრიგოლი) ნათელია, როგორც ნებისმიერი სხვა, თუმცა თითქმის ყველასათვის გაუგებარიცაა ამავე დროს. გაუგებარია არა იქ, სადაც დაფარულად გვიცხადებს ღვთისმეტყველებას, არც იქ, სადაც დოგმატის საშუალებით იმაღლოვლად საცნაურს გვიჩნდის მას, არამედ იგი მკითხველისათვის გაუგებარია იქ, სადაც წარმოდგენილი აზრი უბრალოა, სიტყვა დაწმენდილია და სიტყვები მკაფიო“.

და შემდეგ: „ბევრ თავის პომილიაში მან ორგვარი აზრი შეუარაწყა ერთმანეთს — საჩინო და ფარული. და სურს განმარტოს, რაც დაფარა და ვრცლად წარმოადგენს საკითხს, რათა საჩინო გახადოს იგი იმდენად, რამდენადაც სურს... მისი სიტყვები ორაზროვანია, ისე რომ ერთის აღნიშვნაც შეუძლიათ და მეორისაც. იგი ვერ ბედავს სრულყოფილად იმსჯელოს საიდუმლო დოგმებზე მსმენელთა აღქმის უნარის გამო და გადადის ისტორიულ თხრობებზე. ამასთან აქვე ალექსანდრიულად გამოხატავს მას, თუმცა არ ხსნის ალექსორიას“⁸.

აღსანიშნავია, რომ მიქაელ ფსელოსის ზემომოყვანილ მსჯელობას საკვებით ესადაგება ეფრემ მცირის ლაკონიური განმარტება, რომლითაც იგი კვირიკე ალექსანდრიელისადმი გაგზავნილ თავის ცნობილ ეპისტოლეში გრიგოლის საღვთისმეტყველო სტილს ახასიათებს. ესაა: „სიტყვა-სიმოკლე“ (ე.ი. ლაკონურობა) და „სიღრმე“ (ღრმა აზრი). ისევ მიქაელ ფსელოსის ზემოხსენებული მსჯელობის თანმხედრია იმავე ეპისტოლეში ეფრემის მიერ გრიგოლის სტილის სხვა ნიშნით დახასიათებაც: „უჩუვეელობა“, „სხუებრობა“, „დმრთისმეტყველების სიტყუათა მიფარულება“⁹.

შანც როგორია გრიგოლის სტალი?

გრიგოლის შემოქმედების ქართველი მკვლევრების თ. ოთხმეზურისა და ქ. ბეზარაშვილის გამოთქმებს თუ მოვიშველიებთ, გრიგოლ ნაზიანზელისათვის დამახასიათებელია: „მოკლე და ლაკონიურ ფრაზებში ჩადებული ღრმა აზრი და დიდი სიბრძნე“¹⁰. „სისადავე-სიცხადე, ერთი მხრივ, და სიღრმე-სიმაღლე-

⁶ ქ. ბ. ე. ზ. ა. რ. ა. შ. ე. ი. ლ. ი., მიქაელ ფსელოსის ეპისტოლე-ტრაქტატი საღვთისმეტყველო სტილის შესახებ: ბიზანტიური მწერლობის ქრესტომათია (X-XIV სს.) ტომი III, თბ., 1996, გვ. 108-156. ქ. ბეზარაშვილსავე ეკუთენის თარგმანი მიქაელ ფსელოსის მეორე, ე. წ. მცირე ტრაქტატისა, კაპადოკიელ მამათა და იონან ოქროპირის სტილზე. იხ. ქ. ბ. ე. ზ. ა. რ. ა. შ. ე. ი. ლ. ი., მიქაელ ფსელოსის ტრაქტატი კაპადოკიელ მამათა და იონან ოქროპირის სტილზე, „გზა სამეფო“, თბ., 1996, გვ. 73-88.

⁷ ტერმინის „საღვთისმეტყველო სტილის“ შემოღებაც მიქაელ ფსელოსის სახელთანაა დაკავშირებული (იხ. ქ. ბ. ე. ზ. ა. რ. ა. შ. ე. ი. ლ. ი., დასახ. ნაშრ. გვ. 120).

⁸ ეს ადგილები ფსელოსის ზემოხსენებული თხზულების თავისივე თარგმანიდან დამოწმებული აქვს თვითონ ქ. ბეზარაშვილს თავის მრმდევნო, არანაკლებ საინტერესო ნაშრომში: „ეფრემ მცირის ლიტერატურულ-თეორიული შეხედულებებიდან“, „მაცნე“, ელს, 1997, №1-4, გვ. 142.

⁹ იხ. თ. ბ. რ. ე. გ. ა. ძ. ე., გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულებათა შემცველ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, თბ., 1988, გვ. 149. როგორც ქ. ბეზარაშვილმა გაარკვია, ეფრემ მცირეს კარგად უნდა სცნობოდა გრიგოლ ნაზიანზელის სტილის შესწავლისადმი მიძღვნილი მიქაელ ფსელოსის „ეპისტოლე-ტრაქტატი“, იხ. დასახ. ნაშრ., გვ. 155.

¹⁰ თ. ო. თ. ხ. მ. ე. ზ. უ. რ. ი., ფსევდონონეს მითოლოგიურ კომენტართა ქართული თარგმანები, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადეს ალ. გამყრელიძემ და თ. ოთხმეზურმა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო თ. ოთხმეზურმა, თბ., 1989, გვ. 3. თ. ოთხმეზური ამ წიგნში იმეორებს P 3 (1040 წ.) ხელნაწერის გადამწერის ერთ-ერთ შენიშვნას და წერს:

ბუნდოვანება, მეორე მხრით¹¹, ე.ი. ყველასათვის რომ არ არის მისაწვდომი მისი აზრის სიღრმე, თუნდაც იგი სადაც იყოს გადმოცემული. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, გრიგოლის სტილი, მისი წერის მანერა ყველასათვის ერთნაირად გასაგები არ არის, კიდევ სხვაგვარად თუ ვიტყვით, იგი ერთდროულად გასაგებიცაა და გაუგებარიც¹².

დღეისათვის გამორკვეულია, რომ სწორედ გრიგოლის სტილის ეს განსაკუთრებულობა (ერთი მხრით, „სიტყუა-სიმოკლე“ და „სიღრმე“, მეორე მხრით, „უჩუქველობა“, „სხუებრობა“ და ღმრთისმეტყველების სიტყუათა მიფარულება¹³) და შესაბამისად მისი თარგმნის სიძნელე უნდა ჰქონოდა ეფრემს მხედველობაში (იმასთან ერთად, რომ მას ეფთვიძემ თარგმნილის ხელახლა თარგმნა ეუხერხულვოდა), როდესაც იგი კვირიკეს, თავის დიდ მასწავლებელს, წლების განმავლობაში უარს ეუბნებოდა გრიგოლის ლიტურგიკული ჰომილიების თარგმნაზე. იგი ამისათვის კვირიკესთან გაგზავნილ ეპისტოლეში ადრესატს მიტყუებებს სთხოვს და მიზეზსაც განმარტავს: „მომიტყევე მრავალწელიწადული და ვიდრე ამის სიტყვს სმენამდეცა ურჩებაი, უფროისდა მოშიშებაი, რამეთუ დიდ საკადრებელ იყო ჩემდა შესლად შეუვალთ“ (Jer. 43, 1r)¹³.

როგორც ვხედავთ, ეფრემი გრიგოლის ლიტურგიკული ჰომილიების თარგმნისათვის ხელის მოკიდებას „შესლად შეუვალთად“ მიიჩნევდა და თავის „მოშიშებასაც“ ამით ამართლებდა.

აღსანიშნავია, რომ როდესაც ეფრემი ბოლოს მაინც დათანხმდა კვირიკეს წინადადებას, მას ამ ჰომილიების თარგმნისათვის პირობით გათვალისწინებული ექვსი თვის ნაცვლად ორჯერ ექვსი თვე და კიდევ მეტი მოუნდომებია. იმავე

¹¹ „გრიგოლის ქადაგებათა სტილის თავისებურებას კარგად გრძნობდნენ მათი ქართული თარგმანების ვადაძწერნიც. შავი შთის მოღვაწეთა, გაბრიელ და იოვანე ოანწმინდელ საფარულთა მიერ გადაწერილ ღმრთისმეტყველის ჰომილიათა კრებულში შობის საკითხავს ახლავს მინაწერი: „ტკბილო, ვინ იკითხავ, ნულადრე იარებოდე, წმიდასა ამას ფონი დაუტეობია და სიღრმით გამოვლელავს“ (p. 27r), დასახ. ნაშრ. გვ. 4. ჩვენი აზრითაც, XI ს-ის ქართველ ვადაძწერთა ამ შენიშვნაში სწორედ გრიგოლის სტილის სიღრმე და სირთულეა ხაზგასმული. „ქ. ბ. ე. ზ. ა. შ. ე. ი. ლ. ი., ეფრემ მცირის ლიტერატურულ-თეორიული შეხედულებებიდან...“, გვ. 143.

¹² გრიგოლის სტილის ეს სირთულეა მიზეზი, რომ მის თხზულებებზე ძველთაგანვე მრავალი განმარტებათა წიგნია შექმნილი. ჩვენთვის განსაკუთრებით საყურადღებოა ის განმარტებები (კომენტარები), რომლებიც ქართულ ენაზეა თარგმნილი. ასე მაგ., ეფთვიძე ათონელისა და ეფრემ მცირის თარგმანებით შემოგვენახა VI ს-ის უცნობი ავტორის, ფსევდონონეს სახელით ცნობილი, მითოლოგიური კომენტარები გრიგოლის XXXIX, XLIII, IV და V სიტყვებისა (გამოცემულია თ. ოთხმეზურის მიერ, იხ. მისი „ფსევდონონეს მითოლოგიურ კომენტართა ქართული თარგმანები...“) ეფთვიძე ათონელის თარგმანით არსებობს მაქსიმე აღმსარებლის (VIII ს.), ბასილი მინიმუსის (X ს.) და სხვა ანონიმ ავტორთა „ძნად გულისწმისსაყოფელ სიტყუათა“ კომენტარები 38-ე პომილიისა (ამ კომენტართა შესახებ იხ. ისევ თ. ო. თ. ბ. ე. - ზ. უ. რ. ი., მაქსიმე აღმსარებლის Ambigua ad Johannem ქართულ მთარგმნლობით ტრადიციაში, მრავალთავი, XVIII, 1999 გვ. 236-252. ტექსტი გამოცემულია. იხ. Corpys Christianorum, Series Graeca, 45, Corpus Naziansenum Sancti Gregorii Nazianzeni Opera, Versio iberica, III, oratio XXXVIII, Turnhout, Brepols, 2000, Leuven, გვ. 121-219. იმავე ეფთვიძე ათონელს ეკუთვნის 44-ე სიტყვაზე დართული „ძნელთა სიტყუათა განმარტების“ თარგმანიც (ტექსტი გამოცემულია. იხ. Corpys Christianorum, series Graeca, 36, Corpus Nazianzenum Sancti Gregorii nazianzeni Opera, versio iberica, I, Orationes I, XLV, XLIV, XLI, Turnhout, Brepols, 1998, Leuven, გვ. 209-215. გრიგოლის ჰომილეტიკურ თხზულებებს ვრცელი კომენტარები დაურთო X ს-ის ცნობილმა ბიზანტიელმა ფილოსოფოსმა ბასილი მინიმუსმა. ქართულ ენაზე დაცულია ლიტურგიკულ ჰომილიებზე დართული მისი კომენტარებიც ეფრემ მცირის თარგმანით. გრიგოლის ჰომილიათა კომენტარების ქართულ თარგმანებს მეცნიერულად სწავლობს და აქვეყნებს თ. ოთხმეზური.

¹³ გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულებათა შემცველ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, გვ. 147.

„ეპისტოლეში“ ეფრემი ამის შესახებ წერს: „ვითარ-იგი პირველ უსმობისათვის, ეგრეთვე აწ დაყოვნებისათვის ვიბრალდო და ნუვე მადბრალდოთ, რამეთუ არა, ვითარ ეპკონებდ, ექუსეულ, არამედ მრჩობდ ექუსეულცა იქმნენ თუენი ჩემისა ამათ ათექუსმეტთა საკითხაეთა შრომისანი და მცირედ წამართ“.

ეფრემს რომ ეს თარგმანი ძველად გამოსდიოდა, იგი ცოტა ქვემოთ ამის შესახებაც მოგვითხრობს: „რამეთუ რაჟამს ცვალება მინდის სიტყვსაჲ, პირველად თარგმნითა გაეპმართ და თარგმანი არაჲჲ კმა ვიყვი უმეტესისა გულსაგვებისათვის, არამედ უმრავლესი მათ სიტყუათაჲ წერით ანტიოქს შვეიტანი და დიდისა საპატრიარქოსა ფილოსოფოსთა და მიტროპოლიტთა და თუთ მათ ყოველთა უბრძნესისა წმიდისა მეუფისა მიერ გამოვიძიი საეჭუ ყოველოჲ“¹⁴.

ჩუენი აზრით, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, სწორედ აქაა გასაღები ზემოთ დასმული კითხვისა — რატომ არა გვაქვს ეფთვიმე ათონელამდე გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულებათა თარგმანები. როგორც ჩანს, საუკუნეთა განმჯლობაში ქართველ მთარგმნელებს, ეფრემის მსგავსად, უჭირდათ გრიგოლ ნაზიანზელთან მიახლოება. ვერ ბედავდნენ, შესჭიდებოდნენ ამ ბუმბერაზი თეოლოგის შემოქმედებას, ვერ ბედავდნენ შესვლას „შეუვალთაში“.

მიუხედავად ამისა, ძველ ქართულ მწერლობაში (ეფთვიმემდე) მაინც ყოფილა ცდები გრიგოლის შემოქმედებასთან მიახლოებისა, მასთან შეჭიდებისა. ამის საბუთია, პირველ რიგში, ზემოხსენებული ორი კომილიის — Or 38-ისა და Or 39-ის თარგმანების არსებობა ქართულ მრავალთავებში.

როგორია ეს თარგმანები გრიგოლის ღეთისმეტყველებითი სტილის გადმოცემის თვალსაზრისით?

Or 38-ის მრავალთავესეული ტექსტის ეფთვიმეს თარგმანთან შედარების საფუძველზე ნ. მელიქიშვილი შემდეგს დაასკვნის: „განსხვავება მრავალთავესეულ და ეფთვიმეს თარგმანებს შორის არსად ლოქტრინალური არ არის. ასე რომ, როდესაც ეფთვიმემ ხელი მოჰკიდა ამ კომილიის ხელახლა თარგმნას, მან ალბათ ტექსტის შუხსება განიზრახა, ზოგან უბრალოდ გასწორება უკეთესი წაკითხვით და ამასთან ენობრივად თავისი დროისათვის შესაფერისი თარგმანის გაკეთება“¹⁵.

თუ ეფთვიმეს თითქმის არაფერი შეუცვლია თავის თარგმანში ძველ თარგმანთან შედარებით, რომელსაც იგი კარგად იცნობდა¹⁶, მაშინ, ალბათ, უნდა ჩავთვალოთ, რომ ძველ თარგმანში გრიგოლის საღუთისმეტყველო სტილის გადმოცემის თვალსაზრისითაც ყველაფერი რიგზე ყოფილა.

რაც შეეხება მრავალთავებში დაცულ მეორე კომილიას — Or. 39-ს როგორც მისი მკელეუარი მ. რაჟაჲ აღნიშნავს, იგი დიდად სხვაობს ბერძნული ორიგინალისაგან, რომელიც PG-შია დაბეჭდილი. ეს განსხვავება, მკელეუარის აზრით, შეიძლება სხვადასხვა ფაქტორით აიხსნას: პირველ რიგში, მთარგმნელის ინიციატივით, რადგან ბერძნული ტექსტი მაქსიმალურად თავისუფლად არის თარგმნილი, მეორეც, შეიძლება აქ გარკვეულ როლს თამაშობდეს მრავალთავეს სპეციფიკაც — კრებულის ლიტურგიკული მიზანდასახულობისათვის თხზულებათა შემოკლებით წარმოდგენა და შესაბამისად მთარგმნელისა თუ რედაქტორის სურვილიც Or 39-ის ტექსტის აღნიშნული მიზანდასახულობისათვის მორგებისა¹⁷. ჩუენი მხრიდან არ

¹⁴ იქვე, გვ. 148.

¹⁵ ნ. მელიქიშვილი, გრიგოლ ნაზიანზელის შობის კომილიის ქართული თარგმანები..., გვ. 99.

¹⁶ იქვე, გვ. 97.

¹⁷ მ. რაჟაჲ, გრიგოლ ნაზიანზელის კომილია „ნათლისღებისათვის“ (Or. 39) ქართულ მრავალთავებში..., გვ. 70.

გამორიცხავთ იმასაც, რომ შეიძლება ბერძნულად არსებულიყო Or 39-ის ისეთივე რელაქცია, რომლიდანაც ითარგმნა მრავალთავისეული ტექსტი. ასეთი ისე, X ს-ის ცნობილ მრავალთავებში მისი არსებობაც ფაქტია.

საერთოდ კი ვფიქრობთ, რომ Or 38-ისა და Or 39-ის მრავალთავისეული ტექსტები, რომელთა თარგმნაც ქართული მწერლობის უძველეს პერიოდში ივარაუდება¹⁸, აღნიშნულ მრავალთავებში ალბათ ვერ შეაღწევდნენ, მათში რომ გრიგოლის საღვთისმეტყველო სტილის აღქმასა და გაგებაში რაიმე სადავო ყოფილიყო.

ვფიქრობთ აგრეთვე, რომ ძველ ქართველ მთარგმნელთა ცდები გრიგოლ ნაზიანზელის შემოქმედების ქართულ ენაზე გადმოღებისა ამ ორი თხზულების თარგმნით არ უნდა დამთავრებულიყო, თუნდაც გრიგოლის და მისი შემოქმედების უდიდესი ავტორიტეტის გამო სასულდიერო მწერლობაში. ცდები კი რომ ყოფილა, ამის საბუთად გამოგვადგება გადამწერთა ორი შენიშვნა, რომლებიც A 92 ხელნაწერში გრიგოლ ნაზიანზელის 44-ე და 31-ე საკითხავებთან გვხვდება. 44-ე საკითხავის ბოლოს ასეთი შენიშვნაა: „ესე საკითხავი მრუდად ვისმე ეთარგმნა პირველ და ღმერთ შემოსილმან მაძამან ჩუენმან ეფთჳმე ახლად თარგმნა. ლოცვა ყავთ“ — A 92. 66v. შენიშვნა გადასულია S 413, A 87 (XI ს.), A 80 (XIII ს.) და A 518 (1708წ.) ხელნაწერებშიც¹⁹.

გრიგოლ ნაზიანზელის საღვთისმეტყველო სტილის ზემოთ მოყვანილი დახასიათების შედეგად, ჩვენი აზრით, „მრუდად თარგმნა“ ისე უნდა გაეიგოთ, რომ უცნობმა, რომელმაც ეფთვიძემდე თარგმნა ეს თხზულება, სწორედ მისი ღვთისმეტყველებითი შინაარსი ვერ გადმოსცა ისე, როგორც საჭირო იყო, და ამიტომაც დარჩა მისი ნაღვაწი გამოუყენებელი.

მეორე შენიშვნა კიდევ უფრო საყურადღებოა იმის გამო, რომ იგი, ჩვენი აზრით, გრიგოლ ღვთისმეტყველის არა ერთი საკითხავის, არამედ მთელი კრებულის „პირველ“, ეფთვიძემდელი თარგმანის არსებობაზე მიგვანიშნებს, რომელიც აგრეთვე არ შემორჩა ქართულ მწერლობას. როგორც უკვე ვთქვიყთ, იმავე A 92 ხელნაწერში 284v-ზე. თავისუფალ გვერდზე, არსენის მიერ გადაწერილი 31-ე საკითხავის („სულისა წმიდისათვის, სიტყვცსგებად ბოროტთა მათ მწვალებელთა მიმართ“) შემდეგ (ეს საკითხავი მთავრდება 284r-ზე ეფთვიძეს მოხსენიებით „ლოცვა ყავთ ღმერთშემოსილისა მაძისა ჩუენისა ეფთჳმესოცს“) მოთავსებულია ვრცელი ანდერძი, რომელიც ნაწერია ხელნაწერისაგან განსხვავებული ხელით. მოგვყავს ეს ანდერძი მთლიანად:

¹⁸ 38-ე და 39-ე პომილიების მრავალთავისეულ თარგმანებს სხვადასხვა მკვლევარი სხვადასხვაგვარად ათარიღებს, ოღონდ არც ერთი მათგანი მათ სიძველეს არ გამოორიხავს: კ. კეკელიძე ამ თარგმანებს IX-X სს-ით ათარიღებდა (იხ. მისი: „უცხო ავტორები ძველ ქართულ მწერლობაში, ტაო-კლარჯეთის უცნობ მთარგმნელთა ნაშრომნი, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, VIII, 1928, გვ. 120). მ. ვან ესბროკი მრავალთავების იმ პლასტს, რომელშიც Or 38 და Or 39-იც უნდა ვიგულებოთ, V-VII სს. განაკუთვნებს (Les plus anciens homeliquires géorgiens étude descriptive et historique (Publications de l'Institut Orientaliste de Louvain. 10), Louvain, 1975, გვ. 186, 203-204; 217, 348-349). ნ. მელიქიშვილს Or 38 IX ს-ის თარგმანად მიაჩნია (ზემოთ დასახ. ნაშრ., გვ. 70). ედ. ჭელიძე კი Or 39-ის მრავალთავისეულ თარგმანს მასში დადასტურებული ღვთისმეტყველებითი ტერმინების საფუძველზე VI საუკუნემდე თარგმანად მიიჩნევს; ედ. ჭ ე ლ ი ძ ე, ძველი ქართული საღვთისმეტყველო ტერმინოლოგია, I, 1996, გვ. 139-140.

¹⁹ A 92 ხელნაწერში 44-ე პომილია XVIII საუკუნეში ქალაქით შვესებულ ნაწილშია შეტანილი, მაგრამ როდესაც ვაძობთ, რომ შენიშვნა გადასულია S 413 და ა.შ. ხელნაწერებში-თქო, ვგულისხმობთ იმას, რომ A 92 ხელნაწერი თავისი თავდაპირველი დაუზიანებელი ნაწილით ამ ხელნაწერებთან შედარებით ყველაზე ძველია.

„ესე საკითხავი დაიწერა ჴელითა არსენისითა, ლოცვასა მოიქსენეთ. დიდებად შენდა, სამებაო წმიდაო, სრულმყოფელო ყოველთა კეთილთაო, ამინ“.

„დაიწერა წმიდად ესე წიგნი მთაწმიდას, საყოფელსა წმიდისა ღმრთისმშობელისა, მონასტერსა ქართველ[თ]ასა, ბრძანებითა ზაქარია მამადმთავრისადათა, ღმერთმან ზიარ ყაენ მათ თანა სასუფეველსა. ახლად თარგმნა წმიდამან და ღმერთშემოსილმან მამამან ეფთჳმე. ყოველთა კეთილთა მისთა ზედა და მრავალთა შრომათა ესეცა სრულ-ყო და ქართველთა ენასა გამოუცხადა. ნაწილი და სამკჳდრებელი მისი იყაენ წმიდისა გრიგოლი ღმრთისმეტყუელისა თანა, ამინ“.

„შეიმოსნე (!) ჴელითა გრიგოლისითა“.

„დაიწერა ჴელითა ზაქარიადისითა, არსენისითა და ბასილისითა. ღმერთმან გარწმუნოს. ჴსენებულ გუყვენით წმიდითა ლოცვათა თქუენთა“.

მართალია, ანდერძის პირველ აბზაცი არსენის მიერ ზემოხსენებული 31-ე საკითხავის გადაწერაზეა საუბარი, მაგრამ ანდერძი არსენს არ ეკუთვნის, რადგან, გარდა იმისა, რომ მთელი ანდერძი, როგორც ჴემოთ უკვე აღვნიშნეთ (პირველი აბზაციის ჩათვლით), სულ სხვა ჴელითაა ნაწერი, მასში არსენი პირველის ნაცვლად მე-3 პირშია მოხსენიებული („ესე საკითხავი დაიწერა ჴელითა არსენისითა, ლოცვასა მოიქსენეთ“).

რაც შეეხება ანდერძის მომდევნო, ჩვენთვის საინტერესო ნაწილს, სადაც ნათქვამია შემდეგი: „დაიწერა წმიდად ესე წიგნი მთაწმიდას... ახლად თარგმნა წმიდამან და ღმერთშემოსილმან მამამან ეფთჳიმე. ყოველთა კეთილთა მისთა ზედა და მრავალთა შრომათა ესეცა სრულ-ყო და ქართველთა ენასა გამოუცხადა“, 44-ე საკითხავზე დართულ ანდერძ-მინაწერისაგან განსხვავებით, აქ ლაპარაკია ეფთჳიმეს მიერ არა ერთი საკითხავი, არამედ მთელი წიგნის ახლად თარგმნაზე, ახლად თარგმნაზე იმ წიგნისა, რომელიც „დაიწერა“ (=გადაიწერა) მთაწმიდაზე. ღმრთისმშობლის „საყოფელში“. ზაქარია მამად მთავრის ბრძანებით, „ჴელითა ზაქარიადისითა, არსენისითა და ბასილისითა“, ე.ი. A 92 ხელნაწერზე მთლიანად. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ეფთჳიმეს ახლად უთარგმნია ყველა თუ არა დიდი ნაწილი გრიგოლის იმ პოძილიებისა, რომლებიც A 92 ხელნაწერშია შეტანილი.

ამ მოსაზრებას საყსებით უჭერს მხარს ამავე ანდერძში ეფთჳიმეს შესახებ თქმული შემდეგი ფრაზაც: „ყოველთა კეთილთა მისთა ზედა და მრავალთა შრომათა ესეცა სრულ-ყო და ქართველთა ენასა გამოუცხადა“. ამ ფრაზაში აშკარად ეფთჳიმეს მიერ გაცილებით უფრო დიდი შრომის შესრულებაზეა ლაპარაკი, ვიდრე მხოლოდ ერთი პოძილის თარგმნაა.

ახლა რაც შეეხება იმას, თუ რა შინაარსითაა ამ ანდერძში ნახმარი გამოთქმა „ახლად თარგმნა“, ტერმინს „ახალი“ (resp. „ახლად“) ძველ ქართულში ორი მნიშვნელობა აქვს. პირველ შემთხვევაში იგი იხმარება ძველთან მიმართებით და ნიშნავს: ხელახლა, ხელმეორედ. მეორე შემთხვევაში კი იგი გამოიყენება აბსოლუტური მნიშვნელობით (ე.ი. არა ძველთან მიმართებით) და ნიშნავს მხოლოდ იმას, რაც სრულიად ახალია, პირველია, პირველადია, ახლახანს მომხდარია²⁰.

A 92 ხელნაწერის პირველ ანდერძში სიტყვა „ახლად“, როგორც ჴემოთაც აღვნიშნეთ, აშკარად პირველი მნიშვნელობითაა ნახმარი (რაკი 44-ე პოძილია ვიღაცას თავდაპირველად მრუდედ უთარგმნია, ეფთჳიმემ იგი ახლად

²⁰ იხ. ე. დ. ი. შ. ე. რ. ც. ე. ი. ძ. ე., პირველმეუღაბნოე მამები და უღაბნოთა „ახალნი მნათობნი“, „საეკლესიო სიწმიდენი“, №3, ოქტომბერი, 2000, გვ. 12.

თარგმნაო), ასე რომ გამოთქმა „ახლად თარგმნა“ აქ ნიშნავს ხელახლა, ხელმეორედ თარგმნას.

ნიშნავს თუ არა ეს გამოთქმა („ახლად თარგმნა“) ხელმეორედ თარგმნას მეორე ანდერძშიც? ამ საკითხის გარკვევას აქ განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს, რადგან თუ ეს ასეა, ე.ი. „ახლად თარგმნა“ თუ აქაც ხელახლა თარგმნას ნიშნავს, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ ეფთვიმემდე არსებული გრიგოლ ნაზიანზელის არა ერთი, არამედ ერთზე მეტი, გარკვეული რაოდენობის, პომილიათა თარგმანები, რომლებიც Or. 44-ის პირველი თარგმანის მსგავსად არ შემორჩენია ქართულ სასულიერო მწერლობას და ისინი ეფთვიმეს ხელმეორედ უთარგმნია.

ეფთვირობთ რომ „ახლად თარგმნა“ მეორე ანდერძშიც სწორედ ხელმეორედ, ხელახლა თარგმნას უნდა ნიშნავდეს. ამას გვაფიქრებინებს რამდენიმე გარემოება: 1. ანდერძის ავტორს არ შეიძლება არ სცოდნოდა ის ფაქტი, რომ A 92 ხელნაწერის ერთ-ერთი საკითხავი — 44-ე პომილია ეფთვიმეს მიერ ხელახლა იყო თარგმნილი, ამის ცოდნა კი მას უსათუოდ შეუშლიდა ხელს, რომ ეთქვა, ამ ხელნაწერის საკითხავები ეფთვიმემ პირველად და ახლა თარგმნაო. 2. როგორც ვიცით, როდესაც A 92 ხელნაწერი გადაიწერა, ეფთვიმე უკვე გარდაცვლილი იყო, ჩვენთვის საინტერესო (მეორე) ანდერძი კი, ჩვენი აზრით, ხელნაწერის გადაწერის შემდეგ, კიდევ უფრო მოგვიანებითაა მასში ჩაწერილი, ასე რომ ანდერძის ავტორს ალბათ ეფთვიმეს გარდაცვალებიდან გარკვეული დროის გასვლის გამოც არ შეეძლო იმის თქმა, რომ ეფთვიმეს ეს პომილიები პირველად ახლა, ახლახანს ქაიონდა თარგმნილი. მით უფრო ვერ იტყოდა ამას, თუ ანდერძის ავტორისათვის ისიც იყო ცნობილი, რომ ეფთვიმეს გრიგოლ ნაზიანზელის პომილიები ერთდროულად არ უთარგმნია, რომ პომილიათა ერთი ნაწილი მას კარგა ხნით ადრე, X საუკუნეში ქაიონდა ქართულ ენაზე გადმოტანილი. ეს ხანა კი მეტით თუ არა, ნახევარი საუკუნით მაინც უსწრებს A 92 ხელნაწერის გადაწერის (მით უმეტეს, ჩვენთვის საინტერესო ანდერძის შესრულების) დროს²¹. 3. გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ გამოთქმის „ახლად თარგმნა“ ხმარება ხელმეორედ, ხელახლა თარგმნის მნიშვნელობით ათონელთა მწიგნობრულ ტრადიციაში მის მეორე მნიშვნელობასთან (=ახლა, ახლახანს) ერთად და მის პარალელურად ჩვეულებრივი ჩანს. აქ არ შეიძლება, არ გაეიხსენოთ გიორგი ათონელის ანდერძები, რომლებიც მას დართული აქვს მის მიერვე ნარედაქციევი ოთხთავისა და ფსლმუნთა წიგნის ბოლოს, სადაც იგი თავის თავს ამ თხზულებათა ახლად მთარგმნელად იხსენიებს და ამ „ახლად თარგმნაში“ უსათუოდ ხელმეორედ თარგმნა იგულისხმება, რადგან, როგორც ვიცით, ოთხთავიცა და ფსალმუნთა წიგნიც გიორგი ათონელამდე გაცილებით ადრინდელი თარგმანებით არსებობდა ქართულ ენაზე²².

²¹ როგორც ცნობილია, გრიგოლის პომილიების Or 43-ისა და Or 15-ის ეფთვიმე ათონელისეული თარგმანები 977 წ. გადაწერილ Ath. 32 ხელნაწერშია შეტანილი, Or 40-ს Or. 43-სა და Or 15-თან ერთად 994-1001 წწ. შორის გადაწერილი H 2251 ხელნაწერი შეიცავს, X ს.-ის მიწურულითვე თარიღდება Ath. 68 ხელნაწერიც, რომელშიც Or 38-ის ეფთვიმესეული თარგმანია დაცული. ხოლო რაც შეეხება თვითონ „გრიგოლ ნაზიანზელის ცხოვრების“ ეფთვიმესეულ თარგმანს, მას 1002 წ. გადაწერილი Ath 10 ხელნაწერის იოჰანე იბერისეული ანდერძი იხსენიებს.

²² ოთხთავის ტექსტზე დართული გიორგი ათონელის ანდერძი სამეცნიერო წრებისათვის კარგადაა ცნობილი. სწორედ მასში იხსენიება ხანმეტური და საბაწმიდური სახარებები, რომელთა გამოფრვაც ხანმეტი ტექსტების აღმოჩენის შემდეგ გახდა შესაძლებელი (და ეს ფაქტი აკაკი შანიძის სახელს უკავშირდება). ანდერძი ამგვარად იწყება: „ესე საცნურ იყავნ ყოველთა, რამეთუ წმიდაჲ ოთხთავი ახლად გუთარგმნია ფრიადითა იძულებითა ძმათა ვიეთმე“

ამგვარად, თუ ზემოთ მოყვანილი ჩვენი მსჯელობა დამაჯერებელია და მისაღები, ე. ი. თუ ეფთვიმემ 44-ე პომილიის გარდა ახლად, ანუ ხელახლა თარგმნა A 92 ხელნაწერის სხვა პომილიებიც, მაშინ უნდა დავასკვნათ, რომ Or. 44-ის გარდა ქართულ ენაზე მართლაც არსებული გრიგოლ ნაზიანზელის პომილიათა ძველი ქართული (ეფთვიმე ათონელამდელი) თარგმანები, რომლებიც იმავე Or 44-ის მსგავსად ხმარებაში არ დამკვიდრდა. მიზეზი კი, ჩვენი აზრით, აქაც მათი „მრუდედ თარგმნა“, ე. ი. მთარგმელნთა მიერ გრიგოლის საღვთისმეტყველო სტილის ვერგაგება და ვერჩაწედობა უნდა იყოს.

Ц. И. КУРЦИКИДЗЕ

О ПОНИМАНИИ СОДЕРЖАНИЯ ДВУХ КОЛОФОНОВ РУКОПИСИ А 92

Резюме

В исследовании рассмотрен вопрос о том, почему на грузинский язык до X-го века (до Евфимия Афонского) не переводились гомилии Григория Назианзинского. Выясняется, что причиной этого является сложный теологический стиль, которым характеризуется творчество (особенно гомилии) указанного автора.

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის კოდიკოლოგიისა და ტექსტოლოგიის განყოფილება.

წარმოდგინა კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა.

სულიერთამთა და ბერძულთა სახარებათადა შვეკუწამებია ფრიადითა გამოწულილვითა“... (A 1335, ვინის ოთხთავი, XII-XIII სს.)

აქ „ახლად გუთარგმნია“ რომ ხელმოკრედ თარგმნას ნიშნავს, იმავე გიორგი ათონელის ნარედაქციევი სხვა ოთხთავის სახეცვლილი ანდერძიდანაც ჩანს: „ესე საცნაურ იყავნ ყოველთა, რამეთუ ესე წმიდად ოთხთავი არა თუ ახლად გუთარგმნია, არამედ ფრიადითა იძულებითა ძმათა ვიეთმე სულიერთამთა ბერძულთა სახარებათადა შვეკუწამებია ფრიადითა გამოწულილვითა“ (მოქვის ოთხთავი, 1300წ.).

ფსალმუნთა წიგნზე დართული გიორგი ათონელისეული ანდერძიც ოთხთავის ანდერძის ანალოგიურია: „წმიდანო და ღმერთშემოსილნო მამანო და ძმანო, რომელნიცა წმიდათა ამათ „დავითთა“ მიემთკვნეთ, ესე საცნაურ იყავნ ყოველთა, რამეთუ ფრიადითა იძულებითა წმიდათა და სულიერთა მამათა ჩუენთამთა ვთარგმნენ ესე „დავითნი“ ახლად ბერძნული საგან ქართულად მე, გლახაკან გიორგი, უღირსმან ხუცესმონაზონმან...“ (იხ. ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები..., მზ. შანიძის გამოცემა, 1960, გვ. 027).